

ญาณวิทยา ในพุทธปรัชญา

แสง จันทร์งาม

คณะมนุษยศาสตร์

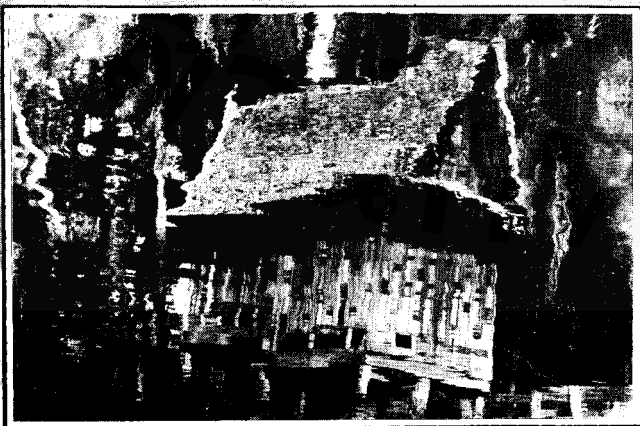
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่เสมอในวงการนัก

ศึกษาพุทธศาสนาคือ ปัญหาที่ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนา
หรือเป็นปรัชญาแน่? ส่วนใหญ่ดูเหมือนจะเห็นว่า
พุทธศาสนาที่มีลักษณะเป็นปรัชญามากกว่าเป็นศาสนา ผู้
เขียนจะไม่รวมอภิปรายปัญหานี้อย่างละเอียด แต่ใครจะ
แสดงเห็นว่า คำถามข้างต้นนั้นไม่มีคำตอบเพียงอย่าง
ใดอย่างหนึ่งอย่างเดียว เพราะมันเป็นปัญหาที่สลับซับซ้อน
คำตอบน่าจะมีหลายอย่าง แต่ตัวอย่างย่อมน้อย
กับคำถามที่เรากำหนดให้แก้คำว่า พุทธศาสนา ศาสนา
และปรัชญา

พุทธศาสนา ๒ ระดับ

เมื่อได้ยินคำว่าพุทธศาสนา เราจะต้องฟังให้ได้ว่า
ผู้พูดใช้ในความหมายแบบไหน ถ้าเขาพูดว่า “พุทธ
ศาสนาเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์” เขาต้องหมายถึง
ประมวลคำสอน หลักของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีปรากฏอยู่ใน
พระไตรปิฎกแน่ๆ แต่ถ้าเขาพูดว่า “พุทธศาสนาในเมือง
ไทยกำลังเจริญ” เขาคงหมายถึงสถาบันพุทธศาสนาใน
เมืองไทย ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบภายนอกต่าง ๆ
เช่น วัด พระสงฆ์ พุทธศาสนิกชน การศึกษา การปฏิบัติ
การเผยแพร่ธรรม พิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น ในการตอบ
คำถามที่ว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาหรือเป็นปรัชญาแน่
นั้น เราจะต้องนึกถึงแง่ทั้ง ๒ ของพุทธศาสนาเสมอ

พุทธธรรมไม่ใช่ RELIGION

พุทธศาสนาในฐานะเป็นหลักคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ ที่เรียกว่า “พุทธธรรม” ไม่ใช่ “ศาสนา” แน่แน่นอน ถ้าศาสนาหมายถึง “ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า” ตามความหมายเดิมของคำว่า religion เพราะในพุทธธรรมไม่มีมโนคติ (concept) เกี่ยวกับ “พระผู้เป็นเจ้า” (God) มีแต่แนวคิดเรื่องเทวดา อินทร์ พรหม ซึ่งเป็นเพียงสัตว์ (beings) รวมวิญญูสงสารของมนุษย์เท่านั้น ถึงแม้จะอยู่ในภูมิที่สูงกว่ามนุษย์ก็ยังคงอยู่ในการเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกับมนุษย์ จึงไม่อาจเป็นที่พึ่งอันสูงสุดแก่มนุษย์ได้

พุทธศาสนาอาจเป็น RELIGION ได้

แต่พุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันที่คนไทยส่วนใหญ่ปฏิบัติกันอยู่ในชีวิตประจำวัน มีลักษณะเป็น religion ได้เหมือนกัน เพราะชาวพุทธมีความเคารพบูชา เชื่อถือ (faith) ในพระรัตนตรัย เฉพาะอย่างยิ่งในพระ

พุทธเจ้าและรูปแทนของพระองค์ คือพระพุทธรูป ว่าเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์สูงสุดอย่างหนึ่ง มีการกราบไหว้เวียนอบวงสรวง ขอพระอะไรต่างๆ แบบเดียวกับที่เขาทำกับเทพเจ้าทุกประการ

ยิ่งกว่านั้นยังมีนักปราชญ์บางท่าน เช่นท่านพุทธทาสภิกขุ เห็นว่าพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาแบบเทวนิยมกับ “พระธรรม” ในพุทธศาสนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หมายถึงกฎธรรมชาติอันเที่ยงธรรมที่ครอบงำทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่พระพุทธรูปก็ยังทรงเคารพพระธรรม^๑ หน้าที่ของชาวพุทธคือการเคารพ ศึกษา และปฏิบัติพระธรรม (ปรับชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ) จนบรรลุถึงพระธรรม^๒ ถ้าถือตามแนวคิดนี้พุทธศาสนาก็เป็นศาสนา หรือ religion เช่นเดียวกับศาสนาเทวนิยมอื่น ๆ

๑ สดการวสุตที่ ๒ สุต. ตท. (พระไตรปิฎกไทย) ๑๕: ๑๖๔-๑๖๕

๒ Union with God หรือ อาตมโนเข้ารวมเป็นหนึ่งกับปรมาตมโน

พุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา

พุทธศาสนาหรือพุทธธรรมไม่ใช่ปรัชญา ถ้าปรัชญาหมายถึงทศณะ (ความคิดเห็น) เกี่ยวกับความจริงแท้ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ได้มาจากการคิดตามหลักเหตุผลอย่างเคร่งครัด เพราะว่าพุทธธรรมไม่ใช่ “ทศณะ” ของพระพุทธเจ้า แต่เป็น “ประสบการณ์” แห่งชีวิตของพระองค์เอง พระองค์ได้ทรงเห็นทุกข์มาอย่างแจ่มชัดแล้ว (ปริญญาคติ) ได้ทรงสร้างอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เกิดขึ้นในพระองค์อย่างสมบูรณ์แล้ว (ภาวิติ) เหตุแห่งทุกข์คือตัณหา พระองค์ทรงละได้แล้ว (ปหานิ) นิโรธหรือสภาวะที่ปราศจากทุกข์เป็นบรมสุข พระองค์ได้ทรงกระทำให้แจ้งแล้ว หรือได้ทรงลบล้างแล้ว (สขุณิกัตติ) ถ้าพระองค์ละตัณหาไม่ได้และไม่ได้ลบล้างสุขอันประณีตกว่า พระองค์ก็คงจะกลับคืนไปเสวยโลกีย์สุขในพระราชมังคลาภิเษกแล้ว สิ่งที่เป็นประสบการณ์ปรากฏชัดแจ้งแล้วเช่นนั้นไม่น่าจะเรียกว่าทศณะความคิดเห็นและไม่น่าจะเป็นปรัชญาตามคำนิยามข้างบน

ยิ่งกว่านั้น ประสบการณ์แห่งอริยสัจ ๔ ของพระพุทธเจ้านั้นมิใช่ได้มาด้วยการนั่งนึกคิดเองตามหลักเหตุผล แต่ได้มาด้วยการพิสูจน์ทดลองทฤษฎีต่าง ๆ เป็นเวลาถึง ๖ ปี ในการพิสูจน์ทดลองนั้นพระพุทธองค์มิได้ใช้คนอื่นหรือสัตว์อื่นเป็นเครื่องมือเลย แต่ทรงใช้ชีวิตของพระองค์เองเป็นหนทางจนแทบเอาชีวิตไม่รอด ดังนั้นพุทธธรรมจึงมีลักษณะเป็นความรู้ที่ได้มาจากการพิสูจน์ทดลองแบบความรู้ทางวิทยาศาสตร์มากกว่า

พุทธธรรมอาจเป็นปรัชญาได้

แต่ถ้าเราให้คำนิยามแก่ปรัชญาอย่างกว้าง ๆ ว่า หมายถึงระบบความรู้เกี่ยวกับความจริงของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ซึ่งสอดคล้องกับหลักเหตุผล โดยไม่คำนึงว่าจะได้มาโดยวิธีใด พุทธธรรมก็จัดเป็นปรัชญาได้ เพราะอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักของพุทธศาสนาเข้าในเกณฑ์ทุกประการ อริยสัจ ๔ เป็นความรู้ระบบหนึ่งเกี่ยวกับความจริงแท้ของชีวิต ๔ ประการด้วยกัน เป็นระบบความรู้ที่มีเหตุมีผล ที่ได้มาจาก “การเรียนรู้” ของพระพุทธองค์ตามลำดับขั้น ตั้งแต่ต่ำสุดจนกระทั่งถึงสูงสุด ดังจะได้บรรยายต่อไป

ความรู้ ๕ ระดับ

ในพุทธปรัชญานั้น “ความรู้” เป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะความรู้เป็นกุญแจสำหรับเปิดประตูไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิต พุทธศาสนาทั้งหมดเกิดมาจาก “ความรู้” ของพระพุทธเจ้า คำ “พุทธะ” ก็แปลว่า “ผู้รู้แล้ว ผู้ตื่นแล้ว” ความรู้เป็นตัวแปรสำคัญที่สุดที่ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะกลายเป็นพุทธะ

ตามหลักพุทธปรัชญาที่ถูกต้องนั้น น่าจะพูดว่า คนเราเกิดมาเพื่อเรียนรู้ ไม่ใช่เกิดมาเพื่อใช้กรรม^๓ โลกมนุษย์เป็นโลกที่เหมาะสมสำหรับการเรียนรู้ เพราะมีทั้งด้านดีด้านเสีย มีทั้งสุขทั้งทุกข์ มนุษย์มีเสรีภาพที่จะเลือกทำเลือกเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ เพราะฉะนั้น “พุทธะ” จึงเกิดขึ้นในโลกมนุษย์เท่านั้น

เท่าที่ได้ศึกษาและวิเคราะห์ดูจากหลักฐานทางพุทธศาสนา ได้พบว่าความรู้ของมนุษย์มีด้วยกัน ๖ ชนิด

- ๓ การมองชีวิตแบบ “เกิดมาใช้กรรม” เป็นแบบลบ (negative) และแบบรับ (receptive) ไม่ใช่แบบบวก (positive) และสร้างสรรค์ (creative) ทำให้คนนั่งคอยนอนคอยโชคชะตาและยอมรับสภาพเดิมแบบสิ้นหวัง ไม่พยายามปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้น

หรือจะเรียกว่า ๖ ระดับก็ได้ เพราะนอกจากจะเป็นความรู้ชนิดที่แตกต่างกันแล้ว ยังมีระดับแตกต่างกันด้วย ตั้งแต่ต่ำสุดถึงสูงสุดดังต่อไปนี้

๑. ความรู้ระดับวิญญานหรือการรับรู้ (consciousness)

๒. ความรู้ระดับสัญญาหรือการจำได้หมายรู้ (perception)

๓. ความรู้ระดับทิฐิหรือความเห็น ความเข้าใจ (view, conception, idea, concept)

๔. ความรู้ระดับอภิปัญญา หรือการรับรู้โดยไม่ต้องอาศัยประสาททั้ง ๕ (extrasensory perception)

๕. ความรู้ระดับญาณหรือปัญญาหรือสหัชญาณ (intuition หรือ intuitive insight)

๖. ความรู้ระดับ“ตรัสรู้” หรือสัมโพธิ (enlightenment)

จะให้รายละเอียดเกี่ยวกับความรู้แต่ละอย่างดังต่อไปนี้.-

๑. วิญญาน (consciousness)

มนุษย์มีประตูดู ๖ ช่อง (ทวาร ๖ หรืออายตนะภายใน ๖) ไว้ประจำตัวทุกคน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^๔ สำหรับรับรู้ “อารมณ์”^๕ หรือสิ่งเร้าที่เหมาะสมกับ ๖ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และสัมผัสอารมณ์ เมื่อประตูดูประตูหนึ่งกระทบกับอารมณ์ที่เป็นคู่ของมัน ความรู้ระดับวิญญานก็จะเกิดขึ้น และวิญญานที่เกิดขึ้นนั้นก็จะเรียกชื่อตามทวารนั้น ๆ คือ

ตา กระทบรูป เกิดความรู้ขึ้น เรียก จักขุวิญญาน

หู กระทบเสียง เกิดความรู้ขึ้น เรียก โสตวิญญาน

จมูก กระทบกลิ่น เกิดความรู้ขึ้น เรียก ฆาน

วิญญาน

ลิ้น กระทบรส เกิดความรู้ขึ้น เรียก ชิวหาวิญญาน
กาย กระทบโผฏฐัพพะ เกิดความรู้ขึ้น เรียก กายวิญญาน

ใจ กระทบธัมมารมณ์ เกิดความรู้ขึ้น เรียก มโนวิญญาน

ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบไว้ว่า “เปรียบเทียบเหมือนไฟ อาศัยเชื้อใด ๆ ติดขึ้น ก็เรียกชื่อตามเชื้อนั้น ๆ ไฟอาศัยไม้ติดขึ้นก็เรียกว่าไฟไม้ ไฟอาศัยป่าติดขึ้นก็เรียกว่าไฟป่า ไฟอาศัยหญ้าติดขึ้นก็เรียกว่าไฟหญ้า ไฟอาศัยมูลโคติดขึ้นก็เรียกว่าไฟโคมัย . . .”^๖

ความรู้ระดับวิญญานเกิดดับเป็นดวง ๆ

ความรู้ระดับวิญญานเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ชั่วแวบหนึ่งแล้วก็ดับไป แต่ถ้าทวารยัง “สัมผัส” กับอารมณ์อยู่ วิญญานก็จะเกิดดับติดต่อกันไปเป็นดวง ๆ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วานรเมื่อเที่ยวไปในป่าใหญ่ จับกิ่งไม้ปล่อยกิ่งนั้นยึดเอากิ่งอื่น ปล่อยกิ่งที่ยึดเดิม เห็นวกิ่งใหม่ต่อไปแม้นั่นใด ธรรมชาติที่เรียกว่าจิตบ้าง มโนบ้าง วิญญานบ้างนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ทั้งกลางวันกลางคืน ก็ฉนั้นเหมือนกันแล”^๗

๔ ตรงกับภาษาบาลีว่ามโน คำว่า จิต มโน วิญญาน ทั้ง ๓ คำนี้หมายถึงธรรมชาติด้านจิตใจทั้งหมดของมนุษย์ ซึ่งตรงกันข้ามกับธรรมชาติด้านร่างกาย

๕ คำว่าอารมณ์ ในทางพุทธปรัชญาหมายถึงสิ่งที่ท่อนทรีย์รับรู้ตรงกับศัพท์ทางจิตวิทยาว่า สิ่งเร้า (stimulus) ไม่ได้หมายถึงความสะเทือนใจต่าง ๆ เช่น ความโกรธ ความรัก ความขำขัน ตามที่เข้าใจกันในภาษาธรรมดา

๖ มหาตัตตมหาสังคยสูตร ม. ม. ตท. ๑๒ : ๓๘๗-๓๘๘

๗ อัสสวตาสสูตรที่ ๑ น. ต. ตม. ๑๖ : ๑๐๔-๑๐๕

ในพระอภิธรรม ท่านอธิบายว่า เมื่อมีอารมณ์
มากกระทบทวารใดทวารหนึ่ง จิตจะขึ้นสู่วิถีรับรู้อารมณ์
นั้นแทบหนึ่งแต่ในแวบเดียวนั้น ยังมีวิญญาณย่อย ๆ อีก
ถึง ๑๑ ขณะทำงานต่าง ๆ กันติดต่อกันไปจนครบกระบวนการ
จึงจะตกลงสู่ภวังคจิต หมดความรู้ถึงชั่วแวบหนึ่ง
แลจากขึ้นสู่วิถีอีก^๔ จนกว่าจะหลับสนิทโดยไม่ฝันนั้น
แหละ วิญญาณจึงจะอยู่ในภวังคติดต่อกันเป็นเวลานาน ๆ

ความรู้ระดับวิญญาณมีลักษณะง่าย ๆ

เนื่องจากความรู้ระดับวิญญาณเกิดขึ้นเพียงแวบ
เดียวแล้วก็ดับ จึงรับรู้แต่เพียง “อารมณ์” นั้น ๆ โดย
ตรงเท่านั้น คือ เมื่อตาเห็นรูป ก็รู้แต่เพียงว่า “รูป” เท่านั้น
นั้น ยังไม่รู้รายละเอียดหรือความหมายใด ๆ ของรูป
นั้น เมื่อหูได้ยินเสียงก็รู้แต่เป็นเสียงเท่านั้น เปรียบ
เหมือนเราสะดุ้งตื่นกลางดึก ได้ยินเสียงอะไรดังโครม
ครมแล้วก็เงยไป เรารู้แต่ว่ามันเป็น “เสียง” อะไร
บางอย่าง แต่ก็ไม่รู้ว่าเป็นเสียงอะไร ความรู้ระดับ
วิญญาณมีลักษณะแบบนี้

สติกับวิญญาณ

มีกิจกรรมทางจิตอีกชนิดหนึ่งที่ท่านเรียกว่าสติ
ซึ่งเป็นองค์มรรคองค์ที่ ๗ ในอริยมรรค และถือเป็นตัว
สำคัญที่จะนำไปสู่องค์ที่ ๘ คือสัมมาสมาธิ คำว่าสติแปล
กันว่าความระลึกได้ สัมมาสติแปลว่าระลึกชอบ คือระลึก
ในสติปัฏฐาน ๔ อนุสสติแปลว่าตามระลึกพุทธานุสสติ
การตามระลึกถึงพระพุทธเจ้า

ในทางปฏิบัติจริง ๆ สติมีลักษณะเป็นการตื่นตัว
(mindfulness, mindedness, alertness) ของจิต รับรู้อารมณ์
นั้น ๆ อย่างจดจ่อ (awareness) สติมีลักษณะตรงกันข้าม
กับความเผอเรอ ความหลับ ความใจลอย ที่ท่านเรียก
รวม ๆ ว่าความประมาท ถ้าอธิบายเป็นจริง สติกับ
ความรู้ระดับวิญญาณก็จะเป็นอันเดียวกัน สติเป็นแต่
เพียงการบังคับให้เกิดรับรู้รู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งติด
ต่อกันเป็นเวลานาน ๆ นั่นเอง

วิธีการสร้างความรู้ระดับวิญญาณ

ความรู้ระดับวิญญาณเกิดขึ้นเอง ทุกครั้งที่ทวาร
ทั้ง ๖ ทวารใดทวารหนึ่งกระทบกับอารมณ์อันเป็นคู่ของ

มัน ฉะนั้นเพียงแต่ลืมตาขึ้นเห็นอะไรบางอย่าง วิญญาณ
ก็เกิดแล้ว ไม่มีวิธีการยุ่งยากแต่อย่างใด

๒. ความรู้ระดับสัญญา (perception)

ความรู้ระดับสัญญา หมายถึงการรับรู้คุณลักษณะ
ต่าง ๆ ของอารมณ์นั้น ๆ เช่น เมื่อตาเห็นรูปเกิดความรู้
ว่าเป็นรูป (ระดับวิญญาณ) ขึ้นมาแล้ว ต่อจากนั้นก็
จะเกิดความรู้เกี่ยวกับรายละเอียดของรูปนั้นต่อไป เช่น
รู้ว่า

เป็นรูปคนคนหนึ่ง

เป็นคนผู้ชาย

อายุ ๔๐ ปี

มีชื่อว่า นายวิชัย

เป็นเจ้าของของเรา เป็นต้น

คุณลักษณะต่าง ๆ จะทยอยเกิดขึ้นเป็นความรู้
ในจิตของเรา ตราบเท่าที่นายวิชัยยังยืนอยู่ข้างหน้าเรา

สัญญามีลักษณะเป็นการจำได้

เมื่อทวารกระทบอารมณ์เกิดความรู้ระดับวิญญาณ
ขึ้นมาแล้ว อารมณ์นั้น ๆ ก็จะประทับภาพลงในมโนทวาร
กลายเป็นธัมมามารมณ์หรือ “มโนภาพ” (images) ผังอยู่
ในจิตไว้สำนึกชั่วระยะเวลาหนึ่ง เช่น ครึ่งหนึ่งเราเห็น
“รูป” ชนิดหนึ่ง มีรูปร่างอย่างนั้น “รูป” นั้นจะประทับ
ลงในมโนทวารของเรา เมื่อมีคนบอกเรารว่านั่นเป็น
สัตว์ชนิดหนึ่งเรียกว่าเสือดาว “ความเป็นสัตว์” ชนิด
หนึ่ง และเสียงเรียกทว่า “เสือดาว” ก็จะประทับลงใน
จิตใจของเรา ต่อมาภายหลังเมื่อเราเห็นรูปชนิดนั้นอีก
เราก็จะจำมันได้ว่ามันเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งและจำได้ต่อไป
ว่าเป็นเสือดาว

ดังนั้นสัญญาจึงเป็นการปรากฏตัวขึ้นมาในวิถีจิต
ของมโนภาพเก่าที่มีอยู่แล้วในภวังคจิต เพราะถูกกระตุ้น
ด้วยอารมณ์ต่าง ๆ สัญญาเป็นเรื่องเกี่ยวกับอารมณ์ทั้ง ๖
โดยตรง ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงจำแนกสัญญาออกเป็น
๖ ชนิดตามอารมณ์ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธ
สัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา และธัมมสัญญา^๕

๔ แสดง จันทรงาม, “จิตและการทำงานของจิต” ใน วารสาร
มนุษยศาสตร์ ฉบับเมษายน ๒๕๑๘ หน้า ๒๕.

๕ ปรัวภูตสูตร ข. ส. ต. ท. ๑๑: ๖๓

เราจะเห็นได้ว่า ความรู้ระดับวิญญานกับระดับสัญญา ย่อมเกิดขึ้นด้วยกันอย่างใกล้ชิดเสมอ และสัญญาชนิดต่าง ๆ มักจะทยอยเกิดเป็นสาย มีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี เช่นพอเห็นรูป เราก็จำได้ว่าเป็นคน เป็นผู้ชาย ชื่อนามวิชัย ฯลฯ แต่ก็มีบางครั้งที่สัญญาบางอย่างเกิดช้า เพราะมโนภาพเลื่อนหายไป เช่นเห็นหน้าคนแล้วจำหน้าได้ แต่จำชื่อไม่ได้ ต้องนึกอยู่นานจึงจำได้ อย่างนี้เรียกว่ารูปสัญญาเกิดเร็ว แต่ศัพท์สัญญาเกิดช้า

วิธีการสร้างสัญญา

เนื่องจากความรู้ชั้นสัญญาเป็นเพียงการปรากฏตัวของมโนภาพเท่านั้นในวิถีจิตอีกครั้งเพราะถูกกระตุ้นด้วยอารมณ์เดิม ฉะนั้นการสร้างความรู้ระดับสัญญาจึงเริ่มต้นตั้งแต่ขั้นวิญญาน คือ เมื่อเรารับรู้อารมณ์ใด ๆ ครั้งแรก ต้องมีสติกำกับ ต้องเอาใจใส่อารมณ์นั้นนาน ๆ มโนภาพของมันจะได้ชัดเจนและประทับแน่น เมื่อประสบกับอารมณ์นั้นอีกสัญญาจะเกิดขึ้นที่แต่ยังไม่เกิดก็ต้องใช้วินัยอันมาก (อนุสสติ) คือการพยายามสังจิตไปสำรวจคุมมโนภาพเก่า ๆ ในคลังมโนภาพคือจิตไว้ สำนักจนพบกับมโนภาพที่ต้องการในที่สุด

๓. ความรู้ชั้นทัญญูหรือความเห็น

(Conception)

ความรู้ชั้นทัญญู (ความเห็นหรือมโนคติ) มีลักษณะเป็นนามธรรม ลึกซึ้งและสลับซับซ้อนยิ่งกว่าระดับวิญญานและสัญญา ระดับวิญญานและสัญญาเกี่ยวข้องกับอารมณ์ทั้ง ๖ โดยตรง มีลักษณะเป็นรูปธรรมเชิงเดี่ยว ง่าย ๆ เกิดจากการกระทบกันระหว่างประตู่ทั้ง ๖ กับอารมณ์ที่เป็นคู่ของมัน แต่ความรู้ระดับทัญญูเป็นการรู้ถึง “ความจริงรวมยอด” ที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่าง ๆ หลายอย่าง ที่ได้มาจากการคิดแบบวิเคราะห์เปรียบเทียบ แล้วก็สังเคราะห์สรุปรวมยอดลงอีกทีหนึ่ง

ตัวอย่างของการเกิดความรู้ระดับทัญญูจะเห็นได้ในชีวประวัติของพระพุทธเจ้าเอง เมื่อเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ พระองค์ได้ประสบกับปรากฏการณ์ที่ไม่น่าพอใจหลายอย่าง คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และ คนเกิด (การเกิดของราหุล) หลังจากนั้นพระองค์ก็คิดวิเคราะห์และเปรียบเทียบปรากฏการณ์เหล่านั้นดู ในที่

สุดก็ได้พบลักษณะร่วมของปรากฏการณ์ทั้ง ๔ และสังเคราะห์ลงเป็นความจริงรวมยอด คือ “ความทุกข์” การรู้จัก “ความทุกข์” ของพระองค์เป็นความรู้ระดับทัญญู (concept หรือ view) เมื่อแสดงออกมาเป็นภาษา ทัญญูหรือมโนคติมักจะเป็นคำที่ขึ้นต้นด้วย “ความ” เช่น ความสุข ความดี ความบริสุทธิ์ ความมีประโยชน์ ความเที่ยงแท้ ความเป็นสากล เป็นต้น

มโนคติมีหลายแบบ

ความรู้ระดับทัญญูหรือมโนคติมีหลายแบบ มโนคติที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ความ” (ความทุกข์ ความไม่เที่ยงแท้) มีลักษณะเป็น “นามธรรม” ล้วน ๆ เป็นสังขธรรมอันลึกซึ้งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่าง ๆ

มโนคติที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “การ” มีลักษณะเป็นกิจกรรม รูปธรรมของคน เช่นคำว่า “การศึกษา” ย่อมประกอบด้วยกิจกรรมรูปธรรมย่อย ๆ มากมาย เช่น การเรียน การสอน การสอบ การอ่าน การเขียน การคิด การจำการได้ การตกเป็นต้น การเศรษฐกิจ การเมือง การคลัง และ “การ” อื่น ๆ ก็เป็นมโนคติแบบกิจกรรมรูปธรรมเหมือนกัน

มโนคติบางอย่างมีลักษณะเป็นกิจกรรม บวกกับสถานที่และอุปกรณ์ต่าง ๆ ทำให้ดูเป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น มโนคติที่ว่า “มหาวิทยาลัย” ย่อมประกอบด้วยกิจกรรมทางการศึกษาขั้นสูงทั้งปวง บวกกับอาคาร ห้องปฏิบัติการ และเครื่องมือทดลองต่าง ๆ เช่นเดียวกับมโนคติแห่ง “รัฐสภา” “กระทรวง” “บริษัท” “สมาคม” เป็นต้น

วิธีสร้างมโนคติ

เนื่องจากความรู้ระดับทัญญูมีลักษณะสลับซับซ้อนมาก การสร้างความรู้ชั้นนี้จึงมีกระบวนการสลับซับซ้อนพอ ๆ กัน

มโนคติบางอย่างอาจเกิดขึ้นได้ด้วยการฟังคนอื่นพูด เช่น ขาวนา ก. ไม่เคยมีมโนคติ “ประชาธิปไตย” อยู่ในใจเลย ต่อมานายอำเภอ ข. ได้ไปอธิบายเรื่องประชาธิปไตยให้เขาฟัง ครั้งที่หนึ่งเขายังไม่เข้าใจเลย ครั้งที่สองพอเข้าใจบ้าง ครั้งที่สามสามารถเข้าใจมโนคติเรื่องประชาธิปไตยอย่างแจ่มแจ้ง ความรู้ของเขาครบวงจร

มโนคติแห่งประชาธิปไตยเกิดขึ้นแจ่มแจ้งอยู่ในใจของ
เขาอย่างสมบูรณ์ เขาไม่มีความสงสัยเกี่ยวกับประชาธิปไตยอีกต่อไป

มโนคติบางอย่างเกิดขึ้นได้ด้วยการเพิ่มเติมจาก
การฟังหรือการเห็น เช่นคนบางคนฟังพระเทศน์เรื่อง
ทุกข์ แต่ยังไม่เห็นทุกข์ เพราะพระอาจจะแสดงธรรมไม่
เก่งพอ ต่อมาภายหลังได้นำเอาเรื่องทุกข์นั้นไปนั่งคิด
ทบทวนดูอีกที หลังจากคิดทบทวนอยู่หลายวันมโนคติก็
ครบวงจร ความรู้ระดับทฤษฎีเกิดขึ้นในใจ

ในบางกรณี เมื่อได้ฟังคนอื่นอธิบายเรื่องทุกข์
แล้วก็ยังไม่เข้าใจ นำไปคิดทบทวนด้วยตนเองก็ไม่
เข้าใจ ต่อมาภายหลังได้ไปประสบเหตุการณ์บางอย่างเข้า
ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ต้องให้เห็นทุกข์ เช่นตนเองล้มเจ็บ
ไฟเกิดไหม้บ้าน ลูกน้อยคนเดียวยตายในกองไฟ มโนคติ
จึงครบวงจรเกิดการเห็นทุกข์ขึ้น แบบนี้มี

มโนคติที่เกิดจากการฟัง ท่านเรียกว่า สุตมย
ปัญญา

มโนคติที่เกิดจากการคิด ท่านเรียกว่า จินตมย
ปัญญา

ดังนั้น ผู้ต้องการมีความรู้ระดับทฤษฎีจะต้องฟัง
มาก ๆ อ่านมาก ๆ และคิดมาก ๆ

๔. ความรู้ระดับอภิญญา (Extrasensory

Perception)

ความรู้ระดับนี้เป็นความสามารถพิเศษทางจิต ที่
รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ได้โดยตรง โดยไม่ต้องอาศัยประสาท
สัมผัสใด ๆ และสามารถรับรู้ได้โดยไม่ขึ้นอยู่กับกาล
และอวกาศ (time and space) เช่นสามารถเห็นเหตุการณ์
ที่อยู่ ณ สถานที่ห่างไกลได้ หรือเห็นเหตุการณ์ที่จะเกิด
ขึ้นในอนาคตได้ เป็นต้น เป็นความสามารถที่เกินวิสัย
สามัญมนุษย์ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า อตักกัณตมาน
สติเกน (จักขุณา)

อารมณ์ที่อภิญญารู้เห็นก็คือ อารมณ์ทั้ง ๖ นั้นเอง
แต่เป็นอารมณ์ที่อยู่นอกเหนืออวัยวะของประสาทธรรมดา
บางทีก็เป็นอารมณ์ละเอียด เช่น รูปทิพย์ เสียงทิพย์ ของ
พวกเทพ ซึ่งคนธรรมดาไม่สามารถเห็นได้ เนื่องจาก
อภิญญาไม่ถูกจำกัดด้วยกาลและอวกาศ จึงสามารถรู้ได้
กว้าง ไกล ละเอียด และครบถ้วนกว่าประสาทธรรมดา^{๑๐}

วิธีสร้างความรู้ระดับอภิญญา

อภิญญาเป็นผลของการฝึกจิตตามหลักสมาธิจน
ถึงขั้นฌาน ในพระสูตรต่าง ๆ มักจะบรรยายขั้นตอนของ
การเกิดอภิญญาไว้ด้วยข้อความที่เป็นแบบฉบับว่า “ภิกษุ
นั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศ
จากอุปกิเลส อ่อน กร่งแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว
อย่างนี้ ย่อมโน้มจิตไปเพื่ออุปเพนิวาสานุสสติญาณ...”^{๑๑}

สมาธิจิตดูเหมือนจะเป็นมูลฐานของอภิญญาทาง
ปวง สัมผัสเกิดบุคคลที่มีอภิญญาพร้อมฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์
ล้วนแต่เป็นผู้ได้ผ่านการฝึกจิตในที่สงบเงียบมาแล้วทั้ง
สิ้น พระเชษฐาคริสต์ไปอยู่ในป่าและอดอาหารถึง ๔๐ วัน^{๑๒}
พระโมกข์มณี ได้ไปใช้เวลาว่างอยู่ในถ้ำแถบภูเขาเอริ
รอป ๆ เมืองเมกกะห์เป็นเวลาไม่ต่ำกว่า ๖ เดือน จึง
ได้นิมิตเป็นเสียงร้องบอกซึ่งท่านเข้าใจว่าเป็นเทวดา
กาบริเอล แม้ว่าคำภีร์ของศาสนาทั้ง ๒ จะไม่พูดถึงการ
ปฏิบัติสมาธิอย่างเป็นทางการจะลักษณะของศาสนาทั้งสอง
แต่ก็อาจเชื่อได้ว่าความสงบเงียบของป่าเขาถ้ำนาไพร
และการอยู่คนเดียวเงียบ ๆ ย่อมจะโน้มน้าวให้จิตของ
ท่านเป็นสมาธิได้โดยธรรมชาติ การที่ท่านได้นิมิตและ
การมีมารผจญแสดงว่าท่านต้องได้สมาธิจิตขั้นสูงพอ
สมควรทีเดียว

๕. ความรู้ระดับญาณ (Intuitive Insight)

ความรู้ระดับญาณมีลักษณะคล้ายความรู้ระดับ
ทฤษฎี ในแง่ที่ว่า มันยังรู้ความจริงรวบยอดที่อยู่เบื้อง
หลังปรากฏการณ์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่ก็เป็นความจริงอัน
เดียวกันกับที่รู้ด้วยทฤษฎีนั่นเอง แต่ความจริงที่ปรากฏ
แก่ทฤษฎีนั้นยังคลุมเครือ ยังมัว ๆ ไม่ชัดเจนแจ่มใสพอ
แต่ในระดับญาณความจริงจะปรากฏชัดเจนแจ่มใสดู

๑๐ ในปัจจุบันมีการศึกษาค้นคว้ากันมากในสหรัฐอเมริกา ใน
มหาวิทยาลัยบางแห่งมีแผนก “ปารจิตวิทยา” (parapsy-
chology) ทำการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้โดยเฉพาะ ผู้ริเริ่ม
ทำการศึกษารื่องานหลักกลับของจิตโดยตรงได้แก่ Dr.
J.B. Rhine แห่งมหาวิทยาลัย Duke ในรัฐ North
Carolina ผลการศึกษายืนยันว่าเรื่องของอภิญญาเป็นไปได้จริง

๑๑ จุฬหัตถิปโทปมสูตร ม.ม. ตท. ๑๒ : ๒๘๖

๑๒ มัทธย ๔.๒

เห็นด้วยตา เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงทรงใช้คำว่า “ดวงตา” (จักขุ) บ้าง “แสงสว่าง” (อาโลโก) บ้าง แทนคำว่าญาณ^{๑๓}

นักปราชญ์ฝ่ายตะวันตกท่านหนึ่ง ได้ยอมรับความประณีตสูงส่งและความแจ่มกระจ่างของความรู้ระดับญาณไว้ว่า “เมื่อพิจารณาตามแนวความเห็นดังกล่าวแล้ว ญาณก็คือวิธีการรับรู้อันหนึ่งซึ่งมีความแจ่มแจ้งชัดเจนไม่น้อยไปกว่าความรู้ที่เกิดจากสติปัญญาเลย กลับจะสูงส่งยิ่งกว่าเสียด้วยซ้ำไป”^{๑๔}

ความรู้ระดับญาณมีลักษณะคล้ายอภิญญา ในแง่ที่มันเกิดสว่างวาบขึ้นโดยปัจจุบันทันด่วน และแทงทะลุเข้าไปรู้ความจริงอย่างทะลุปรุโปร่ง ดังที่นักการศึกษาท่านหนึ่งบรรยายไว้ว่า “มีวิธีเรียนรู้แบบหนึ่งซึ่งอ้างว่าสามารถแทงทะลุเข้าไปยังใจกลางแห่งความจริงได้โดยตรงแต่ในเวลาเดียวกันก็เป็นผลที่เกิดขึ้นเฉพาะตัวภายในใจของผู้รู้ ญาณเป็นการเรียนรู้โลกของตนโดยอาศัยประสบการณ์แบบญาณพิเศษหรือแบบประสบการณ์ทางจิตโดยตรง ในการเรียนรู้แบบนี้ ความรู้จะคล้ายคลึงกับเกิดขึ้นมาทันทีแบบดวงไฟที่สว่างวาบขึ้นมา เป็นดวงตาภายในที่เข้มคมยิ่ง”^{๑๕}

ความรู้ระดับญาณแม้จะรู้ความจริงเดียวกันกับความรู้ระดับทิฐิ แต่ก็เป็ความรู้ที่ไม่ต้องอาศัยการคิดเหตุผลและการวิเคราะห์วิจารณ์ใด ๆ ดังที่นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า “ญาณคือพลังแห่งจิตที่เป็นเหตุให้ค้นรู้ความจริงของสิ่งต่างๆ แบบปัจจุบันทันที โดยไม่ต้องใช้เหตุผลและการวิเคราะห์”^{๑๖}

ความรู้ระดับญาณเกิดขึ้นก่อนเหตุผล แต่เหตุผลก็จะตามไปพิสูจน์ญาณในภายหลังดังที่ท่านผู้หนึ่งเขียนไว้ว่า “ญาณเป็นเครื่องมือให้ความรู้อย่างหนึ่ง หมายถึงการที่ความจริงถูกรู้โดยประกายวาบแห่งดวงตาภายในหรือการรับรู้โดยฉับพลันทันที เป็นที่เข้าใจกันว่าญาณกระโดดล้ำหน้าเหตุผลไปรู้ไปเข้าใจความจริงบางอย่างซึ่งเหตุผลจะค่อย ๆ ตามไปทันในภายหลัง”^{๑๗}

ญาณเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ “เป็นความรู้ที่แจ่มชัด รู้หมดทุกส่วน ไม่ใช่รู้เฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่ง ทั้งไม่ใช่จินตนาการ....มันสมบูรณ์ในตัวเอง ไม่ต้องอาศัย

ความสัมพันธ์ใด ๆ มันให้ความรู้เกี่ยวกับส่วนภายในของสิ่งที่มียู่ ไม่ใช่ให้ความรู้เป็นส่วนภายนอก”^{๑๘}

วิธีการสร้างความรู้ระดับญาณ

เนื่องจากความรู้ระดับญาณเกิดขึ้นแบบฉับพลัน คล้ายกับแสงสว่างที่ติดวาบขึ้นทันทีทันใด วัฒนธรรมที่มีแนวคิดเรื่องเทพเจ้าผู้ส่งพญญูจึงอธิบายว่า นั่นเป็นการเปิดเผยของเทพเจ้า (revelation) แต่ทางพุทธปรัชญาถือว่าญาณเป็นเพียงผลที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ จากเหตุอันเหมาะสมของมันเอง คือเมื่อเงื่อนไขอันจำเป็นต่างๆ ได้รับการเตรียมไว้พร้อมมูลแล้วญาณก็เกิดขึ้นมาเอง

เงื่อนไขแห่งการเกิดญาณดูเหมือนจะแตกต่างกันออกไปเป็นรายๆ แล้วแต่ “ความพร้อมทางปัญญา” ของแต่ละคน พระพุทธเจ้าทรงแบ่งคนออกเป็น ๔ ประเภทตามภูมิปัญญาของเขาดังต่อไปนี้

๑. อุกมภูติปัญญา - ผู้อาจรู้ธรรมได้เมื่อท่านยกแต่หัวข้อขึ้นแสดง

๒. วิปจิตัญญู - ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อนั้น

๓. เนยยะ - ผู้พอแนะนำได้

๔. ปทปรมะ - ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง^{๑๙}

๑๓ ตถาคตสูตรที่ ๑ ม.ส. ตท. ๑๕ : ๔๗๘

๑๔ Steiner Rudolf (1861-1925) ในบทความเรื่อง “Intuition” ในหนังสือ **Treasure of Philosophy** รวบรวมโดย D.D. Runes, (New York : Philosophical Library, 1955) หน้า ๑๑๔๑.

๑๕ John S. Brubacher, **Modern Philosophy of Education**, (4th ed.) TATA (New Delhi : Mcgraw-Hill publishing Co.Ltd., 1977) p. 229

๑๖ P.M. Rao, ในบทความเรื่อง “Intuition” ในวารสาร **The Mahabodhi** ฉบับลง ๒๕ พุทธศตวรรษ เดือนพฤษภาคม ๒๕๔๖ หน้า ๒๔๖

๑๗ John Donald Butler, **Four Philosophies and their Practice in Education and Religion** (New York : Harper & Row Publishers, 1968) p.24

๑๘ สิงห์ทน คำขาว, ปรัชญา, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๕) หน้า ๕๒.

๑๙ จ. อ. ขั้ว ๑๓๓ ตท. ๒๑ : ๑๖๑

ถ้าจะเทียบกับดอกบัว ๔ เหล่า พวกที่ ๑ เทียบ
ได้กับดอกบัวที่พ้นน้ำแล้ว พอได้รับแสงแดดก็จะบาน
ทันที พวกที่ ๒ เทียบได้กับดอกบัวที่ปรุมน้ำ วันรุ่ง
ขึ้นก็จะพ้นน้ำรับแสงแดดแล้วก็บาน พวกที่ ๓ เหมือน
บัวอยู่ในน้ำ มีโอกาสที่จะโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำรับแสงแดด
แล้วบานในวันต่อ ๆ ไป พวกที่ ๔ เปรียบเหมือนบัว
ติดดิน ถ้าไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลอาจจะเป็นภิกษุ
แห่งปลาและเต่า

วิธีสอนบุคคลประเภทต่าง ๆ

ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงจำแนก
ปฎิหาริย์ออกเป็น ๓ ประการ คือ

๑. อธิปฎิหาริย์ สิ่งอสังขรรยคืออุทธร
๒. อาเทศนาปฎิหาริย์ สิ่งอสังขรรยคือการพูด
ชักใจ
๓. อนุสาสนีปฎิหาริย์ สิ่งอสังขรรยคือการพร่ำ
สอน ๒๐

ปฎิหาริย์ ๓ ประการนี้ ถ้าเราพิจารณาให้ดีจะ
เห็นว่า เป็นวิธีการสอน ๓ วิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้กับ
บุคคล ๔ ประเภทนั่นเอง

บุคคลประเภทอุคฆัตติญญ พระองค์ทรงใช้วิธี
พูดชักใจ (อาเทศนา) ด้วยถ้อยคำสั้น ๆ แต่ลึกซึ้งกินใจ
เช่น ทรงถามชายหนุ่ม ๖๐ คนว่า “ท่านจะแสวงหาสตร
ีหรือจะแสวงหาตนดี” เป็นต้น ในบางกรณีพระองค์อาจ
จะไม่พูดอะไรเลย เพียงแต่ให้เขาทำอะไรบางอย่าง แล้ว
เขาก็เกิดความรู้สึกระดับญาณด้วยตนเอง เช่น ให้พระจุฬ
บัณเฑาะฐบิณฑบาตจนเกิดญาณสว่างจำขึ้นมาเอง

บุคคลประเภทวิจิตัญญ พระองค์ทรงใช้วิธีปร
ยาย (อนุสาสนี) แบบย่อ ๆ คือยกหัวข้อขึ้นแล้วก็อธิบาย
พอสมควร จนผู้ฟังเกิดความรู้สึกระดับญาณ

บุคคลประเภทเนยยะ พระองค์ทรงใช้วิธีบรรยาย
อย่างพิสดาร (อนุสาสนี) บรรยายเสร็จแล้วอาจจะมีกา
รซักถามเพิ่มเติมอีกจนผู้ฟังเกิดญาณ

บุคคลประเภทปทปรมะ ๒๑ พระองค์ทรงใช้วิธี
อธิปฎิหาริย์ คือใช้ความสามารถพิเศษในการปราบคน
ประเภทนี้ เช่น ในการโปรดคงคัลลิต พระองค์ทรงใช้
ความสามารถพิเศษจนเขว้างไม่ทัน ในการปราบพวก
ชฎิล ๓ พันองก์ ทรงใช้ความสามารถในการอยู่กับงูพิษ
โดยไม่ได้รับอันตราย

มรรคมรรค ๘ กับญาณ

บุคคลอาจจะสร้างความรู้ระดับญาณให้เกิดแก่
ตนเองได้ โดยการปฏิบัติตามมรรคมรรค ๘ ซึ่งอาจ
สรุปลงเหลือเพียง ๓ ชั้น คือ

ปัญญา (ความเห็นชอบ ความดำริชอบ)

ศีล (วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ)

สมาธิ (เพียรชอบ ตั้งสติชอบ ทำสมาธิชอบ)

นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาท่านหนึ่งยืนยันว่า
“ทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ซึ่งเป็นกลางทั้งใน
ด้านความเชื่อ ทั้งในด้านการปฏิบัตินั้น เป็นผู้สร้างดวง
ตา สร้างญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ ระงับ ความรู้ยัง
การตรัสรู้ และเพือนิพพาน” ๒๒

สมาธิกับญาณ

ในบรรดามรรคทั้ง ๘ ของอริยมรรคนั้น องค์
สุดท้ายคือสมาธิเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดที่จะให้เกิดความ
รู้ระดับญาณ ในพระสูตรหลายแห่งท่านมักจะเรียงสมา
ญาณไว้หลังสมาธิและเรียงสมาธิไว้หลังนัก
ปราชญ์ฝ่ายตะวันตกท่านหนึ่งก็ยืนยันไว้ว่า “โดยการ
ฝึกทำสมาธิ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งแห่งหนทาง
สู่ความหลุดพ้น ผู้ปฏิบัติก็จะบรรลุถึงพลังแห่งญาณ
ระดับสูง ซึ่งอยู่เลยขอบเขตความรู้ความเข้าใจแบบ
ธรรมดาขึ้นไป” ๒๓

การทำสมาธิก็คือการเพ่งจิตจนสงบนิ่งอยู่กับ
อารมณ์อันเดียว (เอกัคคตา) เมื่อจิตเป็นสมาธิเต็มที่
หมอกกลุ้มรมืด (นิวรณ์) ซึ่งทำให้จิตห่อหุ้มคุณภาพ ๕
ประการก็จะหายไป คือ

๒๐ สังการวสูตร ตี. อ. ๒๐ : ๘๕๒

๒๑ คำว่าปทปรมะ ท่านแปลว่า “ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง” คงจะ
หมายความว่าผู้มีบทบาทมากเป็นพิเศษ ในการสอนคน
ประเภทนี้ผู้สอนจะต้องใช้บทบาทมาก ต้องออกแรงมาก
เป็นพิเศษ จึงจะได้ผล

๒๒ K.N. Jayatileke, **Early Buddhist Theory of
Knowledge**, (London : George Allen & Unwin
Ltd., 1963) p. 360

๒๓ A. Berriedale Keith, **Buddhist Philosophy**,
(London : Oxford University Press, 1923) p.
91.

ความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส (ตาม
ฉันทะ)

ความไม่พอใจ ความขัดเคือง (พยาบาท)

ความง่วง ซึม สลึมสลือ (ถีนมิทธะ)

ความฟุ้งซ่านรำคาญ (อหรัจกุกกัจจะ)

ความสงสัยลังเล (วิจิกิจฉา)

จิตจะเป็นเอกกคตาคิต มีลักษณะสว่าง สะอาด
สงบ สุขอย่างสูง

สมาธิ (สมณะ) กับวิปัสสนา

สมาธิจิตแม้จะมีรสว่าง สะอาด สงบ สุข
อย่างประณีต ก็มีลักษณะหนึ่ง ๆ ไม่รับรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้า
มาทางทวารทั้ง ๕ คงรับรู้แต่อารมณ์อันเดียวทางมโน
ทวารเท่านั้น เมื่อก้าวขึ้นสู่สมาธิขั้นสูงขึ้นไป แม้แต่การ
รับรู้ทางมโนทวารก็ไม่มี หหมดความรู้สึกนึกคิดอย่างสัน
เขิง ทางพุทธศาสนาไม่ส่งเสริมสมาธิเช่นนั้น เพราะ
ไม่ใช่ทางที่จะก่อให้เกิด “ญาณ” อันจะนำไปสู่วิมุตติ
คือความพ้นทุกข์ ท่านสอนให้นำจิตที่สมาธิสมบุรณ์
แล้วไป “พิจารณา” ขันธ์ทั้ง ๕ เฉพาะอย่างยังรูปขันธ์
ซึ่งมีลักษณะหยาบ เห็นได้ง่าย มีความเปลี่ยนแปลงที่
ชัดเจน เช่นลมหายใจเข้าออก อาการพองยุบของท้อง
เป็นต้น จนกระทั่งเกิดญาณขึ้นมาหยั่งรู้ความจริงมูลฐาน
ของชีวิต ๓ ประการคือ ความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา
(อนิจจัง) ความไม่สมบุรณ์ (ทุกขัง) ความไร้สิ่งอมต
ถาวร (อนัตตา)

การเจริญวิปัสสนาคืออย่างไร

คำว่า “พิจารณา” ในที่นี้เป็นคำมีปัญห เพราะ
ในภาษาไทยหมายถึงการคิดใคร่ครวญไตร่ตรองตามหลัก
เหตุผล แต่ถ้าพูดตามหลัก การคิดเหตุผลให้ความรู้เพียง
แค่นั้นก็ยังไม่สามารถให้เกิดญาณได้ เพราะญาณ
เป็นความรู้ระดับเหนือเหตุเหนือผล

จากการศึกษาอย่างละเอียดโดยอาศัยหลักฐาน
ทางตำราและบุคคลผู้มีประสบการณ์ อาจสรุปได้ว่าการ
พิจารณาหรือการเจริญวิปัสสนานั้น หมายถึงการเฝ้าดู
ปรากฏการณ์บางอย่างโดยไม่ต้องคิดเหตุผลใดๆ ทั้งสิ้น
ถ้าขึ้นคิดเหตุผล ญาณจะไม่เกิด ถ้าเฝ้าดูเฉย ๆ โดยไม่
คิดอะไร เมื่อถึงเวลาญาณก็จะเกิดขึ้นเองอย่างฉับพลัน

นักธรรมะผู้ไม่ประสงค์ออกนาม ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นนัก
ธรรมะร่วมสมัยกับท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์
(สิริจันทิโก จันทโร) วัดบรมนิเวศ เขียนไว้ว่า “การ
พิจารณานั้น ไม่ใช่ให้นึกหรือคิด คือมีสติสงบใจให้เป็น
อารมณ์เดียว แล้วจึงสังเกตดูว่าอย่างนี้ธาตุดิน....อย่างนี้
ธาตุน้ำ อย่างนี้ธาตุไฟ อย่างนี้ธาตุลม....อากาศธาตุ....
วิญญาณธาตุ แล้วจึงสังเกตดูความเกิดขึ้น....และความดับ
ไปของธาตุทั้ง ๖ ให้เห็นชัดตามความเป็นจริงอย่างไร
ไม่ใช่ให้นึกหรือคิด เพราะความคิดนั้นปิดความเห็น”^{๒๔}

ในทางตะวันตก นักปราชญ์คนแรกที่เกิดแนว
คิดแบบเดียวกันคือ เอ็ดมันด์ ฮัสเซิล (Edmund Husserl)
ชาวเยอรมันผู้ให้กำเนิด “วิทยาศาสตร์บรรยาย” (Des-
criptive Science) ที่เขาเรียกว่า “ปรากฏการณ์วิทยา”
(phenomenology) “วิธีการของเขาก็คือ ให้พิจารณา
ตรวจสอบและบรรยายประสบการณ์เฉพาะอย่างใดอย่าง
หนึ่ง แต่ในเวลาเดียวกันให้หักห้ามใจอย่าให้คิดคาดคะเน
เกี่ยวกับที่มาหรือความสำคัญของประสบการณ์นั้น กำจัด
ความทรงจำเกี่ยวกับประสบการณ์คล้าย ๆ กันนั้นอย่าให้
มารบกวนจิต ฮัสเซิลเชื่อว่าเมื่อตั้งอกตั้งใจระงับการ
พิจารณาตัดสินใจไว้เช่นนั้น ในที่สุดจิตใจของเราจะ
สามารถหยั่งรู้สาระของสิ่งที่เรากำลังเฝ้าดูด้วยญาณ”^{๒๕}

กฤษณมูรติ นักปราชญ์ชาวอินเดียก็เห็นว่าการ
เฝ้าดูปรากฏการณ์อย่างเจียบ ๆ เป็นวิธีการก่อให้เกิดญาณ
เขาบอกว่า “เพียงแค่เฝ้าดูตัวเองอย่างเจียบ ๆ ตลอดเวลา
เฝ้าดูการกระทำทั้งหมดของท่าน ความคิดของท่าน และ
สิ่งแวดล้อมของท่าน จงรู้สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างเจียบ ๆ
อย่าตีความใด ๆ”^{๒๖}

มีนักปราชญ์หลายคนก็เชื่อว่า ในตัวเรามีธรรมชาติอันสูงส่งชนิดหนึ่ง ซึ่งจะแสดงตัวออกมาในเมื่อจิต
เป็นสมาธิ อัลดัส ฮักซลีย์ (Aldous Huxley) ยืนยันว่า

๒๔ จากหนังสือชุด ปุจฉาวิสัชนาว่าด้วยการปฏิบัติธรรม,
(ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง) พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๕-๗๖,
ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๑๑, หน้า ๑๑-๑๒.

๒๕ Willoughby Johnson และ Daed E. Bonnette
(eds.) **Conditions of Man**, (Boston: Houghton
and Mifflin Company, 1968), p.49.

๒๖ อ้างใน John E. Coleman, **The Quiet Mind**
(London: Rider and Co., 1971), p.79.

“ในชาตินี้มีสภาวะธรรมโลกตระหนักรู้หนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งสร้าง
สวรรค์ มันจะแสดงตัวออกมาให้เห็นว่ามียุติธรรมต่อเมื่อ
จิตใจของผู้เฝ้าดูอยู่ในภาวะนั้น แต่ต้นตัว รับรู้แต่ไม่
เกิดอธรรม” ๒๓

พระวโปเถระ บรรยายการเกิดญาณไว้ว่า “ต่อ
จากนั้นก็จะบรรลุญาณโดยลำดับพลันจะล่วงเลยความรู้แบบ
โลกไปเสียได้ ญาณนี้จะเกิดขึ้นเมื่อวิชาตย์ไปด้วยญาณ
นั้น ความรู้ความเข้าใจของเราจะรุ่งโรจน์ด้วยปัญญาชั้น
โลกุตระ

ภาวะสงบเยียบดังกล่าวนั้น ต้องใช้ความพยายาม
และความยับยั้งอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางประสาทต่าง ๆ
ทั้งหกเพื่อจะให้กิจกรรมของประสาทต่าง ๆ เป็นกลาง ๆ
กิจกรรมแบบ “เยียบนิ่ง” ดังกล่าวนั้น อาจเรียกได้ว่า
“ความจนทางจิตวิญญาณ” เพราะในภาวะเช่นนั้นคนไม่
มีความต้องการที่จะรู้ที่จะคาดคะเน หรือที่จะได้จะมีอีก
ต่อไป” ๒๔

บางท่านก็เรียกญาณว่า “ปัญาบริสุทธ” ที่เกิด
เองในภวังจิต^{๒๕} ไม่เกี่ยวกับปัญญาในวิจิต^{๓๐} ปัญญา
บริสุทธนี้เป็นปัญญาที่ปราศจากสัญญาวิปลาส^{๓๑} ปราศจาก
อดีตสัญญา ความรู้ความจำที่มีอยู่ในจิต คือเป็นปัญญาที่
ปราศจากอนุสัย เห็นธรรมที่เป็นปัจจุบันเต็มที่ จิตเป็น
สมาธิเกิดปัญญาในภวังจิต”^{๓๒}

ญาณอยู่เหนือเจตนา – ความตั้งใจ

เนื่องจากความรู้ระดับญาณเกิดขึ้นเองในจิตไร้
สำนึก มันจึงอยู่นอกเหนือการควบคุมของเจตนาหรือ
ความตั้งใจ ดังที่นักธรรมสมัยเจ้าคุณอุปาลัฯ เขียนไว้ว่า
“ก. ถามว่าเมื่อจิตสงบแล้ว ก็คอยสังเกตอาการอันธ
เป็นปัจจุบัน เพื่อจะให้เห็นความจริง นั่นเป็นเจตนาใช่
ไหม? ข. ตอบว่า เวลานั้นเป็นเจตนาจริงอยู่ แต่ความ
จริงยังไม่ปรากฏ เวลาที่ความจริงปรากฏขึ้นนั้นพื้น
เจตนาที่เดียว ไม่มีเจตนาเลย เป็นความเห็นที่เกิดขึ้น
เป็นพิเศษต่อจากจิตที่สงบแล้ว”^{๓๓}

ในพระสูตรต่าง ๆ เราจะเห็นได้ว่าทุกครั้งที่พระ
พุทธเจ้าทรงสอนภิกษุเริ่มปฏิบัติพระองค์จะทรงแนะนำ
ให้สำรวมอินทรีย์ คือเมื่อดูเห็นรูป ก็ให้กำหนดรู้แค่รูป
ไม่ให้รู้เลยไปถึงนิมิต (เครื่องหมายแบ่งแยก รูป เช่น

ความเป็นขาว-เหลือง) ไม่ให้รู้ถึงอนุพยัญชนะ (รายละเอียด
ปลีกย่อย เช่น สาย ไม่สาย) ^{๓๔}

ในกรณีที่เข้มงวดยิ่งกว่านั้น พระพุทธเจ้าทรง
แนะนำให้เพียง “การเห็น” “การได้ยิน” “การได้
กลิ่น” ฯลฯ เท่านั้น “ไม่ให้รับรู้ตัวอารมณ์คือ รูป เสียง
กลิ่น ฯลฯ เสียด้วยซ้ำไป” คือให้เพียงสติความตื่นตัว
กระทำการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ฯลฯ ตามหน้าที่ของจิต
เท่านั้น “ไม่ให้จิตไปเคล้าคลึงอารมณ์ใด ๆ

พระพุทธเจ้าตรัสสอนนายพาหิยะว่า “ดูก่อน
พาหิยะ เพราะเหตุนี้แหละ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อ
เห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อ
ทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง....

ดูก่อนพาหิยะ ในกาลใดแล เมื่อท่านเห็นจักเป็นสักว่า
เห็น....สักว่าฟัง....สักว่าทราบ....สักว่ารู้แจ้ง ในกาล
นั้น “ท่าน” ย่อมไม่มี....นั่นแหละที่สุดแห่งทุกข์”^{๓๕}

ขั้นตอนของการเกิดญาณ

พ. เอ็ม. ราอ^{๓๖} ได้ให้ขั้นตอนของกระบวนการ
เกิดความรู้ญาณไว้ ๓ ตอนด้วยกันคือ

ขั้นแรก เป็นระยะที่ปฏิบัติทำงานหนัก เพื่อ
พยายามแก้ปัญหานาน ๆ แต่ยังไม่พบวิธีแก้

๒๓ Ibid, p.84

๒๔ พระวโปเถระ ในบทความเรื่อง “Thoughts of
Detachment from the World” ในนิตยสาร

The Mahabodhi ฉบับ Jan.-March 1979, หน้า ๕

๒๕ จิตไร้สำนึก (the unconscious)

๓๐ จิตสำนึก (the conscious)

๓๑ การเห็นคุณลักษณะของอารมณ์ผิดไปจากความจริง เช่น
เห็นสัตว์เป็นคน เห็นชายเป็นหญิง เห็นสั้นเป็นยาว เป็น
ต้น

๓๒ พล. ร.อ. อภัย สัตตะกลิน ในบทความเรื่อง “การเกิดและ
การดับของตัณหา” ในนิตยสาร ชาวพุทธ ฉบับ พ.ย.-
ธ.ค. ๒๕๒๒

๓๓ “หนังสือชุดปัจจุณานวิธานว่าด้วยการปฏิบัติธรรม” หน้า
๒๓๓

๓๔ เท่ากับให้เกิดความรู้เพียงขั้นวิญญาน ไม่ให้ถึงขั้นสัญญา

๓๕ พาหิยสูตร อ. ช. ตก. ๒๕ : ๓๑

๓๖ P.M. Rao ในบทความเรื่อง “Intuition” ในนิตยสาร
The Mahabodhi ฉบับฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ
พฤษภาคม ๒๕๒๖ หน้า ๒๔๖

ขั้นที่สอง เป็นระยะที่เกือบสนิทหวัง จะมีการทอด
ทั้งความพยายามและตัวปัญหา แล้วจะมีความสงบทั้ง
ภายใน

ขั้นสุดท้าย จะมีการเกิดขึ้นของญาณ คือแสง
สว่างภายในโดยฉับพลัน และโดยมิได้คาดฝัน

การจัดลำดับขั้นตอนการเกิดญาณของ พ.ธ.ม.
เรา นับว่าน่าฟังทีเดียว เพราะสอดคล้องกับขั้นตอนใน
การบรรลุผลของพระพุทธเจ้าและพระสาวกบางองค์
พระพุทธเจ้าทรงเริ่มต้นการปฏิบัติด้วยการศึกษาจากครู
หลายสำนัก และคงจะเกิดความสับสนไม่น้อย ยิ่ง
เมื่อมาปฏิบัติพระธรรมานพระองค์เองให้ลำบาก ความ
เครียดทั้งกายใจก็ยิ่งเพิ่มขึ้น ต่อมาภายหลังพระองค์ทรง
เลิกทรมานตน หันมาเสวยพระกระยาหาร แล้วก็
ปฏิบัติสมาธิจนได้ตรัสรู้ในที่สุด พระอานนท์ตั้งใจ
ปฏิบัติธรรมอย่างหนัก เพื่อจะได้มีสิทธิเข้าร่วมในการ
ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ แต่ไม่มีผลใด ๆ เกิดขึ้น วันหนึ่ง
ท่านเกิดความเหน็ดเหนื่อย อ่อนเพลีย คิดจะพักการ
ปฏิบัติไว้ชั่วคราว จึงล้มตัวลงจะนอนพักผ่อน ขณะ
ที่ศีรษะยังไม่ถึงหมอน ญาณก็เกิดขึ้นและได้บรรลุพระ
อรหัตตผล

เท่าที่ทราบมา การค้นพบสำคัญ ๆ ทางวิทยา
ศาสตร์ ก็มักจะเกิดขึ้นแบบบังเอิญขึ้นต้นด่วน ในขณะที่ผู้
ค้นคว้ากำลังจะเลิกความพยายาม หรือในขณะที่ท้ง
งานไว้ชั่วคราวแล้วหันเหความสนใจไปทางอื่น เพื่อผ่อนคลายความเครียด

อภิญญาและญาณ

คนบางคนมีปัญญาบารมีแก่กล้า เพียงแต่ได้
ฟังธรรมหรือได้ประสบกับปรากฏการณ์ที่เหมาะสมก็เกิด
ความรู้ระดับญาณขึ้นมาได้ทันที

คนบางคนฝึกจิตจนจิตเป็นสมาธิพอสมควรแล้ว
ก็นำไปเจริญวิปัสสนา คือการเฝ้าดูปรากฏการณ์แห่งชีวิต
อย่างเงียบ ๆ จนเกิดความรู้ระดับญาณขึ้น

บุคคล ๒ ประเภท เมื่อเป็นพระอรหันต์สันกิเลส
แล้ว ท่านเรียกว่า “สุกขวิปัสสกะ” แปลว่าผู้เห็นแจ้ง
อย่างล้วน ๆ หรืออย่างแท้จริง ไม่มีอุทธะเดชหรือความ
สามารถพิเศษทางจิตแต่อย่างใด

คนบางคนฝึกสมาธิจนได้มาน สามารถพัฒนา
พลังจิตพิเศษที่เรียกว่าอภิญญาขึ้นมาได้และได้ใช้อภิญญา

นั้นพิจารณาขั้น ๕ จนเกิดญาณขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง พระ
อรหันต์ประเภทนั้นนอกจากจะสันกิเลสแล้วยังมีอภิญญาอีก
ด้วย

ญาณกับสติปัญญา (intelligence)

จากหลักฐานทางพุทธศาสนา แสดงว่าความ
สามารถเดิมของจิตที่เรียกว่าสติปัญญาไม่มีความสัมพันธ์
กับการเกิดญาณแต่อย่างใด ตรงกันข้ามคนที่ฉลาดมาก ๆ
อย่างพระสารีบุตรเสียอีก กลับเกิดญาณช้า เพราะคน
ประเภทนั้นอดที่จะเกิดความสงสัยคิดโน้นคิดนี้ ตามโน้นตาม
นี้เสียมิได้ เข้าในหลักที่ว่า ความคิดปิดความเห็น พระ
อานนท์ซึ่งมีความจำเป็นเลิศ ก็เกิดญาณช้าเช่นเดียวกัน
ตรงกันข้ามผู้ที่ความจำไม่ดี อย่างพระอุบาลีเถก ซึ่งแม้
แต่โคลงบทเดียวใช้เวลาท่องตั้ง ๓ เดือนก็ยังจำไม่ได้
กลับเกิดญาณขึ้นมาอย่างง่ายดายเมื่อพระพุทธเจ้าประทาน
ผ้าขาวให้ลูบไปลูบมา

แต่อย่างไรก็ตาม ผู้มีสติปัญญาสูงเมื่อเกิดญาณ
ขึ้นมา ดับกิเลสเป็นพระอรหันต์แล้วย่อมสามารถบำเพ็ญ
ประโยชน์แก่พระศาสนาได้ดีกว่า เพราะได้ใช้สติปัญญา
เดิมนี้เป็นเครื่องมือในการประกาศเผยแผ่พระศาสนา

ความรู้กับการเปลี่ยนแปลง

ความรู้ทุกระดับ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมก่อให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงในตัวเรา^{๓๗} การเปลี่ยนแปลงจะเกิด
ขึ้นใน ๕ ด้านของผู้รู้ คือ

๑. ในด้านปัญญา จะเปลี่ยนจากความมืดไปสู่
ความสว่าง จากไม่รู้ (อวิชชา) ไปสู่ความรู้แจ้ง (วิชชา,
ญาณ)

๒. ในด้านคุณภาพจิต จะเปลี่ยนจากความสกปรก
ด้วยกิเลสทั้งหลายไปสู่ความบริสุทธิ์ สะอาด (วิสุทธิ)
และความหลุดพ้น (วิมุตติ)

กระบวนการหลุดพ้นนี้ก็จะดำเนินไปตามขั้นตอน
ที่ค่อนข้างแน่นอนดังต่อไปนี้

ญาณนำไปสู่นิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) นิพพาน
นำไปสู่วิราคะ (ความหมดความยินดีพอใจ) วิราคะนำไป
สู่วิมุตติ (ความหลุดพ้น)

^{๓๗} หลักจิตวิทยาการศึกษาของมอร์ริสว่า การเรียนรู้คือการเปลี่ยน
แปลง (to learn is to change)

๓. ในด้านอารมณ์ จะเปลี่ยนจากความเดือดร้อน วุ่นวายไปสู่ความสงบสุขเชือกเย็น (สันติ)

๔. ในด้านทัศนคติ (attitude) ต่อโลก จะเปลี่ยนจากความขี้ดื้อเป็นปล่อยวาง (นิสัสัคะ) ต่อมมนุษย์และสัตว์จะเปลี่ยนจากความโกรธเกลียดเป็นความสงสารเห็นใจ (กรุณา)

๕. ในด้านพฤติกรรม จะเปลี่ยนจากชั่วเป็นดี จากทำลายเป็นสร้างสรรค์ จากเอาเป็นให้ จากเบียดเบียนเป็นช่วยเหลือ (โลกตถจริยา)

ความเปลี่ยนแปลงจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับระดับของความรู้ ความรู้ขั้นวิญาณก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางปัญญาเล็กน้อย ความรู้ขั้นสัญญาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางปัญญา ทางคุณภาพจิต และทางอารมณ์ได้บ้าง ความรู้ขั้นทัญญูก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางอย่างได้ ความรู้ขั้นญาณก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้มากที่สุด “ความรู้ของพระอรหันต์เป็นความรู้ขั้นโลกุตระ เพราะอยู่เหนือการวิเคราะห์วิจารณ์ด้วยเหตุผล และมีผลในการเปลี่ยนแปลงตัวผู้รู้ได้อย่างสิ้นเชิง”^{๓๘}

ความเปลี่ยนแปลงทั้ง ๕ ด้านนั้น มีลักษณะอาศัยซึ่งกันและกันตามลำดับเป็นปฏิจางสมุปบาท คือ

เพราะมีการเปลี่ยนแปลงทางปัญญา จึงเปลี่ยนคุณภาพจิต

เพราะมีการเปลี่ยนคุณภาพจิต จึงมีการเปลี่ยนทางอารมณ์

เพราะมีการเปลี่ยนทางอารมณ์ จึงมีการเปลี่ยนทางทัศนคติ

เพราะมีการเปลี่ยนทัศนคติ จึงมีการเปลี่ยนพฤติกรรม

และควรเพิ่มเติมไว้เสียด้วยว่า เพราะมีการเปลี่ยนพฤติกรรม จึงมีการเปลี่ยนสังขม

ญาณกับการดับของกิเลส

กิเลสของคนมีทั้งอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด กิเลสอย่างหยาบเช่นความโลภ ความโกรธ เกิดขึ้นในขันจิตสำนัก (วิจิต) เราจึงสามารถควบคุมและระงับได้ด้วยสติ และความตั้งใจ (เจตนา) และการคิดเหตุผล อย่างน้อยก็ชั่วระยะเวลาหนึ่ง

กิเลสอย่างกลางคือนิวรณ์ ๕ เกิดขึ้นในจิตใต้สำนึก แต่ถ้ามีความรุนแรงก็ปรากฏตัวออกมาในขันจิตสำนัก กิเลสชนิดนี้ต้องระงับด้วยสมาธิ เพียงแต่เจตนาและการคิดเหตุผลไม่สามารถระงับได้

กิเลสละเอียด เช่น อวิชชา สักกายทิฏฐิ อหังการ มานะ ปฏิฆะ เป็นต้น มีอยู่ในจิตใต้สำนึกหรืออวัจจิต ในเวลาปกติเราจะไม่รู้สึกว่ามันมีอยู่ ฉะนั้นมันจึงอยู่นอกเหนือเจตนาเหนือการคิดเหตุผล สิ่งเดียวที่จะปราบมันได้ก็มีแต่ความรู้ระดับญาณเท่านั้น เพราะความรู้ระดับญาณเกิดในอวัจจิตและอยู่เหนือเจตนาเหนือเหตุผล เช่นเดียวกับกิเลสละเอียด ซึ่งบางที่ท่านเรียกว่าอนุสัยบ้าง สังโยชนบ้าง อาสวะบ้าง

สัมมาสัมโพธิญาณ

ปรากฏการณ์ทางจิตที่เรียกว่า การตรัสรู้ (โพธิ, สัมโพธิ, สัมมาสัมโพธิ) นั้นจัดว่าเป็นความรู้ระดับญาณขั้นสูงสุดในพุทธปรัชญา เป็นผลรวบยอดที่เกิดขึ้นเมื่อเงื่อนไข ๓ ประการดังต่อไปนี้ครบบริบูรณ์แล้ว

๑. ได้มีการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว

๒. ความรู้ระดับญาณเกิดขึ้นแล้ว

๓. ความเปลี่ยนแปลงทั้ง ๕ ประการนั้นเกิดขึ้นครบถ้วนแล้ว

พระพุทธเจ้าตรัสยืนยันไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การรู้เห็นของเราตามความเป็นจริง ครบ ๓ ประการ^{๓๙} ๑๒ อากา^{๔๐} ในเรื่องอริยสัจ ๔ เหล่านี้ยังไม่บริสุทธ์แจ่มแจ้งตราบใด ตราบนั้นเราก็ปฏิญาณยังไม่ได้ว่า เราได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว”^{๔๑}

จากพระพุทธพจน์ เราจะเห็นได้ว่า ตัวการตรัสรู้เองนั้นก็มีความรู้ระดับญาณชนิดหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อกตญาณในอริยสัจเกิดขึ้นแล้ว คือทุกขเป็นสง

^{๓๘} P.M. Rao op. cit. p.248.

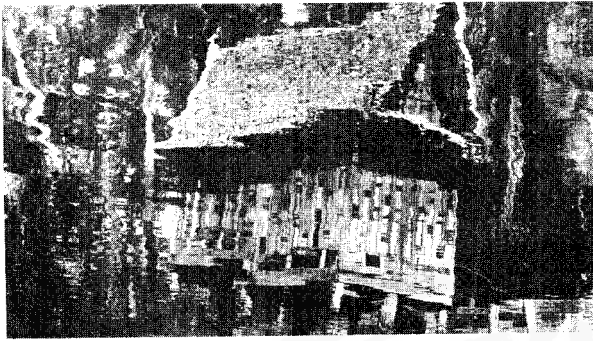
^{๓๙} ครบทั้ง ๓ ญาณคือ ๑. สัญญาณ รู้ความจริงในอริยสัจทั้ง ๔

๒. กิจจญาณ รู้ว่าควรจะทำอย่างไรในอริยสัจทั้ง ๔

๓. กตญาณ รู้ว่าได้ทำครบถ้วนแล้วในอริยสัจทั้ง ๔

^{๔๐} ญาณ ๓ คุณด้วยอริยสัจ ๔ เป็น ๑๒ เรียกว่าอากา ๑๒

^{๔๑} ตถาคตสูตรที่ ๑ ม.ส. ตท. ๑๕ : ๔๑๘

ความรู้ ก็ได้รู้จนจบแล้ว สมมุติเป็นสังกัรละก็ทรงละได้ เกิดขาดแล้ว นิโรธเป็นสังกัรทำให้แจ้ง ก็ได้ทำให้ประจักษ์แจ้งด้วยตนเองแล้ว มรรคควรทำให้เกิดมีในตน ก็เกิดมีในตนบริบูรณ์แล้ว ดังนั้นสัมมาสัมโพธิญาณจึงเป็นญาณรวบยอด เป็นยอดแห่งญาณทั้งหลาย

สรุปความ

เท่าที่ได้บรรยายมา เราจะเห็นได้ทันทีว่า ญาณวิทยาในพุทธปรัชญานั้นเป็นระบบทบทวนเหตุผล ชับซ้อน และลึกซึ้ง แต่ก็มีลักษณะท้าทาย เพราะได้บอกวิธีการปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน

เราจะเห็นได้คือว่า ในญาณวิทยาทางพุทธปรัชญามีความรู้ทุกชนิดและทุกระดับ แต่ละระดับก็มีความสำคัญในตัวเอง พระพุทธเจ้ามิได้ทรงประณามความรู้ชั้นต่ำๆ ที่ได้มาจากการประจักษ์ (Empiricism) และการคิดเหตุผล (rationalism) พระพุทธองค์เองก็ทรงอาศัยความรู้ระดับเหล่านั้นมาแล้ว ทรงรู้จักคนแก่ เจ็บ ตาย เกิด ด้วยวิธีประจักษ์ทางประสาทสัมผัส ทรงรู้จัก “ทุกข์” ที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์เหล่านั้นด้วยการคิดเหตุผล แต่ทรงเน้นความรู้ระดับญาณเป็นพิเศษ

ทั้งนี้ก็เพราะความรู้ระดับญาณเท่านั้นนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ นั่นก็คือความดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง ทุกข์ทั้งปวงเกิดมาจากรากแก้วคือ “อวิชชา” ซึ่งมีอยู่ในจิตไร้สำนึก อยู่นอกเหนือเหตุผลและความตั้งใจ และสิ่งที่กำจัดอวิชชาได้ก็คืออวิชชา หรือญาณเท่านั้น ฉะนั้นญาณจึงเป็นประตูเปิดไปสู่นิพพาน ไปสู่ความเป็นอริยบุคคล

พุทธศาสนาทั้งหมดเกิดมาจาก “ญาณ” ของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนาเป็นเพียงเงื่อนไขสำหรับให้เกิดญาณเท่านั้น

เป็นที่ยอมรับกันว่า นับตั้งแต่ปี ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ท่านพุทธทาสเป็นผู้นำทางความคิดที่มั่นคงรู้จักและกล่าวถึงทั้งในแง่บวกและแง่ลบมากที่สุดท่านหนึ่ง แนวคิดของท่านมีอิทธิพลต่อบัณฑิตชน นักคิดนักเขียนไทยเป็นจำนวนมาก และดูเหมือนว่าท่านจะเป็นที่ยอมรับและเป็นที่ชื่นชอบของคนระดับ “ปัญญาชน” มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลัง ๑๔ ตุลา ๒๕๑๖ เป็นต้นมา เมื่อความคิดของท่าน-โดยตัวท่านเองและคนอื่น ๆ -ถูกนำไปเกี่ยวข้องกับเรื่องทางสังคมและการเมืองอย่างเด่นชัดมากยิ่งขึ้น

แม้จะดูเหมือนว่าท่าน “ถึงแล้ว” และเชื่อมั่นจริงใจในจุดยืนทางศาสนาที่ใช้เพื่อ “วิเคราะห์” สถานการณ์ในสังคมไทย โดยเสนอ “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือทางสายกลาง แต่ท่านก็เป็นเป้าหมายโจมตีของทั้งฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ว่าเป็นคอมมิวนิสต์บ้าง เป็นนักจิตนิยมเพื่อสันติบ้าง ที่เป็นเช่นนั้นคงเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ ถ้าจะวิเคราะห์สาเหตุเหล่านั้นอย่างรวบยอดจากทัศนะของการศาสนา ก็คงจะต้องบอกว่า เพราะคนที่โจมตีท่านยังไม่เข้าใจธรรมชาติแท้จริง ยิ่งเต็มไปด้วยกิเลสตัณหาอยู่ แต่หากจะวิเคราะห์จากหลาย ๆ ด้าน (ไม่ใช่จากศาสนาเพียงด้านเดียว) ก็คงต้องบอกว่า แนวคิดของท่านพุทธทาสไม่ใช่เรื่องง่ายนักที่จะเข้าใจ ตัวอย่างผิวเผินจะเห็นว่าไม่ใช่ความคิดที่ซับซ้อนแต่อย่างใด แต่กระนั้นก็เป็นความคิดที่ลึกซึ้ง ซึ่งหากมองอย่างฉาบฉวยแล้วอาจเข้าใจผิดเอาได้ง่าย ๆ

บทความนี้พยายามวิเคราะห์และวิจารณ์แนวคิดของท่านพุทธทาสในแง่ที่เกี่ยวข้องกับสังคมและการเมืองจากข้อเขียนที่รวบรวมจากปาฐกถาของท่านนับแต่ปี ๒๕๑๕ เป็นต้นมา ซึ่งแม้ว่าจะกระจัดกระจายอยู่ในหนังสือหลาย ๆ เล่ม แต่ก็คงสรุปเนื้อหาที่สำคัญที่สุดในเล่มเดียวได้ คือ *ธรรมะกับการเมือง* ซึ่งมีความหนาถึง ๕๗๕ หน้า^๑

๑ ธรรมะกับการเมือง เป็นหนังสือในชุด “ธรรมโฆษณ์” ของท่านพุทธทาส อาศัยที่ ๓๐ เป็นหนังสือรวบรวมคำบรรยายประจำวันเสาร์ ที่ลานหินโค้ง ณ สวนโมกขพลาราม ไร่ยา ภาควิชาสารพินิจ ๒๕๑๕ หนังสือต้นฉบับโดยธรรมทานมูลนิธิ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๒๒